

Окупатор је уз помоћ квислинга крајем 1943. предузимао све што је могао да сузбије снаге Народноослободилачке војске. Масовно су мобилисали сељаке у четнике, вршили су најтеже репресалије и терор над сарадницима НОП-а и њиховим породицама. У овај крај су слате непријатељске јединице са оних подручја где је оружана борба тада имала мање размере. Уз Тимочки, Књажевачки и Крајински корпус од укупно 5000 четника (крајем 1943. године), повремено су довођене и четничке бригаде из Нишке групе корпуса, Великоморавске групе, као и из Млавског корпуса, свега још око 2000 — 3000 четника.

Пошто није био у стању да у директном сукобу уништи снаге Народноослободилачке војске, непријатељ је, користећи се бројном надмоћношћу, настојао да постигне успех тактиком даноноћног напада и исцрпљивања. То је дало резултате: борци НОВЈ имали су све мање муниције, која се од заробљених четника није могла узети јер су четнички официри давали мобилисанима само ограничену количину. Лечење и скривање рањеника постајало је све теже. На највећем делу терена је онемогућен партијско-политички рад због жестоког терора непријатеља.

Зајечарски партизански одред је, крајем јануара 1944, привремено прешао у Топлицу и Јабланицу, наставио борбу на овом терену, да би се маја 1944. као Девета српска бригада вратио у Тимок.

Животни марш Одрета

Читаво подручје од Ниша, с десне стране Мораве, до Дунава није тада имало, сем три батаљона Зајечарског партизан-

ског одреда и Озренског батаљона, никаквих већих оружаних јединица НОВЈ. Стога је окупатору и четницима било лако да са ширег терена једног дела Србије концентришу своје снаге и предузимају свакодневне нападе.

Непријатељ је све чешће откривао тешке партизанске рањенике, а њих је било више јер су вођене свакодневне борбе. Смрт рањеника утицала је на остале партизанске борце, који сада приликом рањавања нису више желели да остану изван своје јединице, већ су тражили да их носе са одредом, што је знатно отежавало покретљивост и смањивало борбену снагу батаљона НОВЈ. Истовремено је и положај партијских радника на терену постајао све тежи; приликом хајке на њих гинули су и готово сви чланови неких комитета Партије и СКОЈ-а.

У таквој ситуацији партијски руководиоци и штаб, уз учешће читаве партијске организације одреда и комуниста са терена, који су се сада морали кретати са војним јединицама, донели су одлуку о привременом преласку Јужне Мораве на слободну територију. Циљ је био да се пребаце и сместе рањеници и један део угрожених породица, набави муниција и тако припреме за повратак и поновни напад на непријатеља.

Показало се, и поред извесних сумњи, да је такав поступак једино правилан, избегнуте су тешке жртве и последице по даљи развој народноослободилачке борбе на територији Тимока и Крајине¹⁾.

Када се у другој половини јануара 1944. кренуло према Морави, четници су припуцавали на дугачку колону од четири партизанска батаљона. Прво је код села Мучибабе разбијена Друга књажевачка четничка бригада, затим код Васиља и Скробице две одвојене четничке групе, а потом код Раденковца Прва књажевачка четничка бригада. У селу Церју, 21. јануара, када је остало још свега десетак метака на сваку пушку, борци су морали у тешком окршају бомбама истеривати жандарме из утврђених, топлих кућа. Погинула су четири борца; један од њих је био заменик команданта Трећег батаљона Душан Чубра. У овој борби се истакао тек формиран Трећи „омладински батаљон“; (пошто је командант Момчило Марковић том приликом рањен, на његово место дошао је крајински борац Ђорђе Вујић).

На свим околним правцима према Озрену, Девици и Скробници, непријатељ је већ био концентрисао куд и камо надмоћније снаге из Зајечара, Бољевца, Сврљига, Ниша, Ражња и Алексинца. У сумрак 29. јануара 1944. више села Црне Баре и Пруговца кренула су четири батаљона према Морави, која се назирала у долини. Наступајући према реци, увече 29. јануара, Зајечарски партизански одред ушао је у село Суботинац и ту ухватио 2 не-

1. Члан ПК КПЈ за Србију Драги Стаменковић у извештају за ПК од 2. јануара 1944. о стању у Тимочкој крајини између осталог пише: „Изгледа да је тамо прилично гадно . . . Одред води сталне борбе, испуца се, а мало или ништа зароби муницију . . . Тешко је ићи њиховим тереном јер су га прекреле дражиновске банде“. О приликама у Тимочкој крајини у то време видети и прилог бр. 34.

мачка војника. У току ноћи извршен је тежак марш преко друма и пруге Београд — Ниш.

Рано у зору 30. јануара одред је код Трњана прешао Мораву.

Потом се цела колона упутила у правцу села Кулине, испод Малог Јастребца. Борци су се једва кретали, јачи су помагали слабијима, нико није смео бити остављен на непознатој равници, на којој се непријатељ могао сваког часа појавити. Приближавали су се, не заостајући, селу под Јастрепцом. Штаб одреда је још за време покрета одлучио да се ту остане и у току дана, како би се борци што боље одморили и окрпили поцепану одећу. У одреду је тада, после дугог пешачења, било готово потпуно бо-со око 150 бораца, скоро половина²).

Да би се обезбедили од изненадног напада од Алексинца, оставили су два пушкомитраљеска одељења изнад села, на брежуљцима одакле је одред дошао. Ова одељења имала су задатак да у случају да се појави непријатељ отворе ватру како би га натерали да се развије, а одред припреми за одбрану. Сваки батаљон је за ту прилику добио посебан задатак. Главне снаге одреда биле су унапред оријентисане ка долини Мораве, правцу одакле су стигле.

Уморни и изнурени од марша који је трајао око 16 часова, борци су убрзо поспали по топлим сеоским кућама. Али одмор није дуго трајао.

Негде око подне од Мораве је почела пристизати Моравска четничка бригада, журећи да што пре нападне уморне и заспале партизане. Четници су се надали лаком успеху. Међутим, истурена пушкомитраљеска одељења изненадила су их јаком митраљеском ватром и тако их одмах натерали у борбу. Партизани са предстража упорно су задржавали четнике све док нису стигли батаљони одреда. Уморни, из сна тргнути, борци муњевитим јуришом — нарочито Трећи батаљон — одбили су први непријатељски напад. Јуриш је потом настављен, и после получасовне жестоке борбе потпуно је разбијена читава четничка бригада.

Збуњени, десетковани и уплашени четници су бежали главом без обзира ка Морави и Алексинцу, како би избегли уништење. Победа је била потпуна.

После ове кратке али жестоке борбе непријатељ је на прилазима селу Кулине оставио 53 мртва. Заплењено је око 45 пушака, један лаки митраљез „шарац“, неколико хиљада метака и доста ручних граната и опреме. У овом окршају рањен је само један борац Зајечарског партизанског одреда.

Још док је трајала борба изнад села, становништво је изишло из кућа. Када су мештани видели да се борба удаљава, пожурили су да спреме што бољу вечеру и обућу за партизане. Поцепани, полубоси и блатњави враћали су се борци са песмом у село. Њиховом расположењу придружили су се и сељаци, па су

до дубоко у ноћ заједно славили победу над издајницима. Од те битке па до коначног ослобођења четници више нису успевали да шире мобилишу сељаке из овог краја Мораве. Моравска четничка бригада није могла да се опорави од тешког пораза.

После одмора у селу Кулини батаљони су се убрзо пребацили преко Јастрепца и доспели, први пут, на једну велику ослобођену територију. У селима су наилазили на народноослободилачке одборе, који су свесрдно дочекали ову за њих нову јединицу Народноослободилачке војске, коју су називали „Озренском бригадом“, јер је дошла с друге стране Мораве, од планине Озрена³).

Борбе у Топлици и Јабланици

У Великој Плани, Зајечарски одред и Озренски батаљон наишли су на Другу јужноморавску бригаду, па је од штабова ових јединица образован привремени Оперативни штаб, који је имао задатак да руководи заједничким операцијама. Тај штаб је одлучио да се одмах, 3. фебруара, нападну непријатељски објекти у Крушевцу. За ту операцију одређене су две групе: једна за напад на магацине, а друга на немачки аеродром. Прва група наишла је на жесток отпор Немаца и љотићеваца, а акција на аеродром није извршена јер авиона тада ту није ни било. Јединице су се преко ноћи вратиле назад у Топлицу.

Прве дане у Топлици Зајечарски одред провео је у војничком сређивању, политичком и културно-просветном раду. У свим селима кроз која је пролазио одред је срдечно приман. Чуло се за његову победу над моравским четницима. Главни штаб НОВЈ за Србију настојао је да се од Зајечарског одреда и батаљона Озренаца што пре образује добро наоружана бригада и упути назад, на њихов терен. Међутим, тренутно није било могућности за ново наоружавање ових јединица. Зато су оне укључене у операције овдашњих бригада и одреда.

На југу Србије управо је била у току већа непријатељска офанзива. Средином фебруара 1944. четничке снаге (Расински и Топлички корпус) под командом Кесеровића кренуле су према слободној територији Топлице.

За овај напад четници су се дуже припремали. Они су у ноћи између 15. и 16. фебруара прешли Јастребац и ушли у дотле ослобођена села Топлице, Доњу Девчу, Кординце и друга. Бугари су истовремено блокирали долину Топлице. Зајечарски одред се у то време налазио око села Чубре. Због упада четника у поменута села одред је добио наређење да са Трећом јужноморав-

3. Члан ПК КПЈ за Србију Недељко Караичић је у Великој Плани дочекао Зајечарски партизански одред и саопштио им да постају „Озренска бригада“. Он о овом одреду пише 3. фебруара 1944. ПК-у: „Они су добро наоружани, имају пет „Зорки“, четири холандска митраљеза и двадесет пушкомитраљеза . . . имају четири батаљона са око 400 бораца. Међу њима више од пола су радници, сви су одлични борци“.

ском бригадом и Јастребачким одредом разбије и одбаци непријатеља преко Јастрепца.

Партизани су ноћу 16. фебруара свом снагом напали **веће** четничке снаге у Доњој Девчи.

Борба је била врло оштра, јер су четници (Расински корпус) ископали ровове и запосели неке тврђе соеске куће, покушавајући да задрже заузето село без обзира на губитке. После узастопних јуриша и вишечасовне борбе четничке снаге су напустиле село, пошто су оставили 58 мртвих. Заробљено је 7 четника, а плен у оружју био је знатан. Партизани су имали 12 мртвих и рањених.

Сутрадан, 17. фебруара, Зајечарски одред налазио се на положајима око села Чубре, а делом у Девчи. У суседним Кординцима и околним засеоцима одред је поново напао и протерао четнике, а затим је, гонећи их, стигао пред село Речицу, где се сукобио са тек сређеним четничким бригадама. И овде су се четници укопали и добро утврдили. После жестоког сукоба непријатељ се морао повући, а одред је у селу остао на краћем одмору.

У ноћи између 19. и 20. фебруара Зајечарски одред заједно са Трећом јужноморавском бригадом и Јастребачким одредом кренуо је у нов напад на четнике: у Великој Плани, под врло неповољним условима. Била је снежна ноћ са мразом, а четници су се тврдоглаво бранили из кућа од тврдог материјала. Зајечарски одред је са две јаче групе у току ноћи успео да продре до центра села, где се развила жестока борба. Сви покушаји да се непријатељ избаци из кућа остали су узалудни. Али ни четницима није полазило за руком да из села одбију батаљоне Зајечарског партизанског одреда, који је у овом сукобу изгубио четири борца (том приликом погинула је и Радмила Моцић, студенткиња из Вратарнице). Четници су се сутрадан повукли према Блацу и Косаници.

Зајечарски одред кренуо је затим, 21. и 22. фебруара, према села Бајчинцу. Задатак је био да се одрже околни положаји у случају напада Бугара.

Одред на овом положају није успео још ни да се смести а почела је нова борба. Рано изјутра 23. фебруара око 3 часа бугарске снаге од око два батаљона (близу 1500 војника) нападе су Трећу јужноморавску бригаду у селу Југовцу. Бригада се под борбом постепено померала ка Јастрепцу. Зајечарски одред је брзо запоседао околне косе. Око 4,30 часова изјутра његови батаљони су ступили у борбу. Пред јаким снагама непријатеља полако су се повлачили ка Грџцу, на Јастрепцу. Када су одред и бригада избили на Грџац, од Ниша су се појавили бугарски авиони, који су са мале висине напали ове положаје.

За време док су авиони бомбардовали партизанске положаје, бугарска пешадија кренула је у напад да би збацила са Грџца јединице НОВЈ и натерала их да се повуку даље у Јастребац. Захваљујући храбром држању бораца Треће бригаде и Зајечарског одреда, бугарски јуриши су после дуже борбе одбијени. Лево крило нападача, поколебано противнападом делова Зајечар-

ског одреда, почело је при сумраку који је падао да одступа, повлачећи за собом целу бугарску јединицу. У међувремену борци Другог батаљона Зајечарског одреда оборили су на Грпцу пушкомитраљеском ватром један од непријатељских авиона.

У овој борби, на једном делу положај који је држао Зајечарски одред, погинуло је 10 бугарских Еојника, међу њима и пилот поручник и стрелац из авиона. Заплењена је знатна војна опрема.

После овог сукоба са Бугарима Зајечарски одред боравио је од 23. до 29. фебруара у селима испод Јастрепца. Борци су се 29. фебруара управо одмарали у Горњој Бресници, кад је стигло ново наређење: да се крене према селу Белољину са циљем да се скупа са Трећом јужноморавском бригадом ликвидира 3. батаљон бугарског 123. пука. Зајечарски одред имао је задатак да напада непријатеља из правца Прокупља и од реке Топлице, а Трећа јужноморавска бригада са северозапада.

Једна минерска група партизана — теренаца била је упућена да између Белољина и Прокупља минира пругу, ако том саобраћајницом наиђу бугарске снаге. Напад је почео око поноћи. Чете и батаљони успели су да стигну до првих кућа села, прогонећи истурене делове бугарског гарнизона. Постепено су продирали ка основној школи, која је представљала главно бугарско упориште. Бомбаши су се припремали за крајњи обрачун. Тада је, на опште изненађење, у железничку станицу у Белољину неометано ушао оклопни воз и тако појачао већ пољуљани опкољени бугарски гарнизон (минерска група није извршила задатак). Борци Треће бригаде и Зајечарског одреда били су приморани да пред зору напусте село и пребаце се на десну страну Топлице. Запленили су 2 минобацача, 2 митраљеза, 4 пушкомитраљеза и 17 пушака. У борби су имали 4 погинула и 4 рањена. Губици непријатеља остали су непознати.

Зајечарски партизански одред је сада прешао на десну обалу реке Топлице, у село Вујаново, где се тада налазио и Главни штаб НОВ и ПО Србије.

Девета бригада

Тих дана Зајечарски партизански одред доживео је велико признање. Одмах по преласку у Јабланицу и Пусту реку одред је одлуком Главног штаба Народноослободилачке војске Југославије за Србију, 11. марта 1944. у селу Речици, постао Шеста јужноморавска бригада НОВЈ (доцније је, ради преименовања неких нових јединица, бригада добила коначан назив — Девета српска бригада).

Из војнички несређених одреда наоружаног народа у 1941. па преко мањих чета најодабранијих бораца у 1942. и знатних снага три батаљона НОВЈ у 1943. години, израсла је сада бригада Народноослободилачке војске⁴). У штабу бригаде били су: ко-

мандант Василије Ђуровић, заменик команданта Јован Кеџман, политички комесар Душан Глигоријевић, помоћник комесара (партијски руководицац у бригади) Драгољуб Стевановић, начелник штаба Вукашин Милић, интендант Марјан Станковић, санитарски референт Влада Миљковић и Мирко Петровић, који је одговарао за културно-просветни рад у бригади. Неки од дотадашњих чланова штаба прешли су на нове војне и политичке дужности у Топлици и Јабланици⁵).

Борци из Тимока, Крајине, из Бора, са Озрена и они из сврљишког краја, распоређени су равномерно у четири батаљона са по три чете од по 25 до 30 бораца — укупно 370 партизана. Штабове батаљона чинили су: Први батаљон — командант Михајло Ракчевић (убрзо Добривоје Божић), политички комесар Жарко Ковачић, заменик команданта Небојша Анђелић, помоћник комесара Душан Витас; Други батаљон — командант Радомир Јовановић, политички комесар Сретен Цвијић, заменик команданта Крста Радивојевић, помоћник комесара Јован Јовановић; Трећи батаљон — командант Ђорђе Вујић, политички комесар Света Милосављевића, заменик команданта Живорад Костић, помоћник комесара Момчило Вранеш; Четврти батаљон — командант Бранко Милошевић, политички комесар Милорад Вуковић, заменик команданта Милан Мартић и помоћник комесара Светозар Прибић.

Секретар СКОЈ-а у бригади постао је Милорад Бисић, а чланови скојевског руководства Обрен Маринковић, Живојин Милић, Нели Јаковљевић, Властимир Николић и Драгиша Станојевић.

Нова бригада је у првој половини марта 1944. учествовала у чишћењу ослобођене територије од мањих непријатељских групација. За то време је већи број њених војних и политичких руководиља повучен на разне курсеве који су увелико радили у Топлици и Јабланици. Али управо тих дана, када је практично остала без руководећег кадра, бригада је 18. марта добила тежак задатак: да у последњи час, ноћу, на потпуно непознатом терену, код села Ђуревца и Статовца, помогне Другој и Четвртој јужноморавској бригади у сузбијању непријатељске офанзиве.

Нападало је 8.000 четника, Немци, делови белогардејског корпуса из Прокупља и Бугари из Лесковца и Лебана. Била је то дотле највећа непријатељска концентрација у овоме крају.

Борци који су безбрижно парили одећа у Новом Момчиловцу, облачили су на брзину још влажну одећу и готово трчећим кораком кретали на нове положаје. У саму зору 19. марта у

5. Политички комесар одреда Бранко Поповић прешао је на дужност руководиоца партијског курса при ПК КПЈ за Србију за ондашњи партијски кадар; партијски руководицац Зајечарског партизанског одреда Драгоман Радојичић је постао политички комесар Једанаесте јужноморавске бригаде; први командант Тимочког батаљона Миодраг Новковић (који је имао тешкоћа са рањеном ногом још од јула 1943), задржан је на слободној територији на дужности команданта Топличког војног подручја.

борбу су почели уводити батаљоне Девете бригаде, један по један На челу јединица налазили су се нови командири и команданти (стари су били на курсу). Лево крило држала је Девета, у средини је била Друга а на десном крилу Четврта бригада. Први и Трећи батаљон Девете бригаде ударили су одмах на 2000 четника, који су из села Ргаје покушали да маневром с леђа сломе одбрану слободне територије. Други батаљон је нападао према Ђуревцу. У тешкој бици, у којој је било и повлачења и противјуриша, када су на ничијој земљи остајали погинули, борци Девете бригаде испунили су задатак и протерали четничку групацију.

Четници су се увече морали повући на целом фронту.

Бригада је у тешкој борби имала 15 мртвих. Неколико бораца пало је само приликом гушања око митраљеза који су четници хтели да заплене. Погинуло је и неколико партизана — бораца из почетка устанка: Никола Цвијић, Љупче Миленовић, Видоје Вељковић, Божо Вранеш, Божидар Рашић и начелник штаба бригаде Вукашин Милић, који је за време ове борбе вршио дужност команданта бригаде. Батаљони су имали и око 30 рањеника. То је био осетан губитак (све три бригаде имале су 25 мртвих и 50 рањених). У Другој бригади пао је њен командант Страхинја Ераковић. Четника је изгинуло толико да су их сељаци неколико дана скупљали и сахрањивали.

У току те непријатељске офанзиве на слободну територију, један батаљон бугарске војске продро је (крајем марта) према команди подручја и болници код Вујанова. Другог априла предвече, после борбе која је трајала цео дан, Девета бригада извршила је жесток јуриш.⁶⁾ Борци Другог батаљона протерали су ручним бомбама Бугаре који су се, уз губитак 20 војника, морали повући из села Товрљана и утврдили у оближњим селима Савинцу и Шумарцима. Ту су, у међувремену, добили појачање и успели да одбију нове нападе Девете бригаде, све док после доласка Друге и Четврте бригаде нису били принуђени на повлачење ка Лебану.

Тимочани у Црној Трави

Одлуком Главног штаба за Србију, Трећи батаљон бригаде пошао је 1. априла из села Доњег Коњувца у Црну Траву да би прихватили енглеску војну мисију.

У подножју планине Кукавице дочекао их је велики снег. Даље им је ваљало напредовати кроз сметове и по невремену. Била је поноћ када су прешли новопостављену српско-бугарску

6. Секретар скојевског руководства Девете бригаде Милорад Бисић, у свом ратном дневнику овако је записао рањавање у борби са Бугарима 2. априла 1944. код Бујанова: „Истрчали смо чак на Ђувик код Бугара. Бацно сам и ја две бомбе и мало после тога баш сам добро видео кад припуца из митраљеза, рани ме у десну ногу у бутину. Другови ме одведоше ме Веља одмах преви, а после у кола па даље . . .“. Нови секретар СКОЈ-а у бригади постао је Обрен Маринковић.

границу. Одатле су се спустили ка прузи Ниш- Скопље. Батаљон се морао кретати у највећој тишини, јер су бугарске јединице поселе све пролазе. Приликом преласка батаљона преко Јужне Мораве бугарске страже су се у бекству повукле.

Батаљон је првих неколико дана пролазио кроз ретка и сиромашна села у правцу Црне Траве. У Млачинггу, надомак Црне Траве, Трећи батаљон је наишао на Пету (после Црнотравску) бригаду. После кратког предаха батаљон је из кућа, чији су кровови били утонули у снег, наставио форсирани марш према Црној Трави. Одмах на изласку из села, пробијајући се са деловима Пете бригаде, Трећи батаљон је на висовима Чемерника наишао на стрељачки строј бугарских трупа. Једна од првих бугарских мина погодила је посаду митраљеза, али су партизани успели да натерају бугарске фашисте у бекство. До дубоко у ноћ обе партизанске јединице остале су у снегу, на положајима. Пред зору су ушли у Славујево, први црнотравски заселак.

После неколико дана боравка установљено је да на овој територији неће бити примљена енглеска војна мисија, која је требало да буде придодата Деветој бригади ради помоћи у авионском снабдевању оружјем и опремом. Кренуло се одмах даље. У заселку Острозубу батаљону је саопштено да га чека нов задатак: да допрати у Топлицу и Јабланицу Светозара Вукмановића Темпа, члана Врховног штаба НОВЈ, који је са групом војних и политичких руководиоца управо долазио из Македоније, камо га је био упутио друг Тито ради помоћи снагама у том крају Југославије.

Темпо је дошао да обиђе Трећи батаљон. Прегледао је оружје, опрему, распитивао се о њиховим дотадашњим борбама. Борци из Зајечарског округа су се тада први пут срели са једним чланом Врховног штаба Народноослободилачке војске.

Очекивао се покрет. Време тих дана (7. април) било је врло хладно, а снежни сметови велики.

Ујутру, пред сам полазак, стража је обавестила штаб батаљона да недалеко одатле наилазе бугарски војници у три велике колоне. Морало се трчећим кораком, по снегу, избити на високе положаје изнад села Брода. На челу је ишао генерал Вукмановић. Из села су се за то време наврат-нанос извлачиле позадинске јединице и рањеници. Бугарске трупе су свуда куда су пролазиле остављале траг: спаљивале су читава села, клале похватане рањенике, пребијале старце и жене.

Бугари су брзо напредовали.

Трећи батаљон није имао тешко оружје, па је решено да се непријатељ сачекује ватром из непосредне близине и тако бар привремено зауставља. Тек када је пала ноћ успели су да се одвоје од Бугара. Почело је одмах журно пробијање ка Јабланици. Уз Трећи батаљон Девете бригаде ишао је једно време и Први батаљон Црнотравске бригаде. Морали су прећи преко терена на коме су их, поред Бугара, нападали и четници. Кретало се убрзаним маршом. Рано пред зору, око 5 часова, борци су избили на обалу Јужне Мораве, крај села Добротина.

Покушај да се пређе нашла Морава брзо је пропао. Ни су то успели ни неки добровољци који су, држећи се за руке, настојали да прегазе реку. Тада је наређено да Прва чета батаљона крене новим путем, натраг преко демаркационе линије, са генералом Темпом, а друга чета да остане као заштитница. Свитало је, а борци су још били у равници код Мораве.

Прва чета која је пратила Темпа, већ је одмицала. За њом се пажљиво кретала Друга чета и део штаба батаљона, очекујући сваког часа напад непријатеља на овом сасвим непознатом терену. У селу Јасеници наишли су на четничке ровове око школе. После оштре борбе непријатељ је разбијен. Четници су се још дуго бранили из једне утврђене куће.

Непријатељ је сада био организовао праву хајку на мали усамљени батаљон. Поред четника појавили су се и жандарми, а из Власотинаца — Немци.

Прва чета која је пратила генерала Темпа, журила је. Друга је морала прихватити неравноправну борбу. Талас за таласом непријатељских јединица нападао је малу чету од свега 25 бораца. Командир Миодраг Цојић наредио је да се чета уз јаку одбрамбену ватру полако повлачи корак по корак. Чета је водила и четворицу рањених бораца. Куир који је стигао из претходнице саопштио им је да је група са генералом Темпом већ прилично поодмакла.

У чети су мислили да је најгоре прошло. Али изненада, у близини Чемерника, на свега 50 метара од челног строја, наишли су на заседу бугарских војника. Био је то 1. батаљон 45. пука. У часу се склопио обруч око мале јединице. Сви су потрчали у било какав заклон. С обе стране, скоро без команде, полетеле су ручне бомбе. У чети је, после узастопних борби, мало ко имао више од пет-шест пушчаних метака. Бранили су се огорчено. Сваки метар вредео је цео живот.

Борац — комуниста Стеван Симоновић, коме је непријатељски митраљез готово одсекао обе ноге, вукао се последњим снагама на рукама, уз брдо. Политичком делегату једног вода непријатељски митраљез сасекао је руку. Политичком комесару батаљона Свети Милосављевићу бомба је одбила већи део стопала. Из ципеле је лила крв. Готово непокретан, Милосављевић се сам убио. Два партизанска митраљесца, затечена у Лопужњачком потоку, давили су се у води. Један од њих, десетар — пушкомитраљезац Милан Васић, познат као врло храбар борац, до последње трунке свести, сав у крвавој води, пуцао је на Бугаре из пиштоља. Трећем митраљесцу, који је још једини дејствовао, непријатељски рафал однео је пола образа. Цветковић Радомир, помоћник пушкомитраљесца, погинуо је покушавајући да изнесе смртно рањеног борца Жарка Николића⁷⁾.

Разбијена, са окрњеним штабом, чета је у сумрак избила на врх брега. Бугарски напад јењавао је услед огорченог отпора

проређене групе бораца. У селу Бистрици, камо су приспели из-ранављени, уморни и прозебли, установили су да их је четвртина изгинула.

На терен око Врања, где је најзад батаљон стигао, дошла је и толико очекивана енглеска војна мисија, а са њом и ново оружје, одело и муниција за читаву бригаду. Трећи батаљон Девете бригаде био је ускоро потпуно униформисан, наоружан нај-модернијим оружјем. Носили су 16 пушкомитраљеза. Сваки борац имао је по 400 до 600 метака. За време покрета преко Врањске Бање ка Јабланици четници су бежали чим би спазили одлично наоружане, лепо обучене, партизанске борце. У селу Плавце батаљон је после месец дана марша и многих борби, поново ушао у састав Девете српске бригаде.

Био је десеткован вршећи војнички задатак⁸).

На политичким и војним курсевима

Већ сутрадан пошто је Девета бригада званично формирана, одвојене су две веће групе бораца и послате на политички курс у Славник и војни курс у Ивању.

Група одређена за политички курс била је предвиђена за будуће партијско-политичке раднике на терену источне Србије. По одлуци ПК КПЈ за Србију, требало је да после завршетка курса проведу извесно време на партијском раду по терену у Јабланици и Топлици, како би стекли нова искуства у организационо-партијском послу и раду органа народне власти.

Курс је почео 14. марта 1944. и трајао до 1. априла. Одржаван је у школској згради код Славника (руководилац наставе био је Тадија Поповић предатни комуниста, који је држао све теме). Радило се под доста тешким околностима и предавања су често прекидана борбама. Курсисти су повремено морали да учествују у биткама са осталим оружаним јединицама, против бугарских снага које су од Лебана наступале према слободној територији. Крај курса одржан је на планини Радан, јер се због непосредне близине фронта није могло даље остати у Славнику. Упоредо је у селу Мијајлици одржаван и нижи партијски курс на коме је учествовало и неколико бораца из Девете бригаде.

На програму су биле теме: развитак друштва, организационо питање Партије, теорија Револуције, диктатура пролетаријата и совјети, национално питање, сељачко питање, стратегија и тактика Партије, о СССР-у, империјалистички рат и његово претварање у ослободилачки рат, преглед историје развитака КПЈ и друге.

8. Светозар Вукмановић Темпо, извештавајући Главни штаб НОВЈ за Србију о овом пробоју, пише између осталог: „При повратку опколили су нас Немци, Бугари, недићевци и дражиновци и борба се водила цео дан . . . Били смо у врло критичној ситуацији у каквој нијесам био до сада. Са мном је и Озренски батаљон . . .”.

Посебан седмодневни курс почео је 17. марта на Пасјачи за скојевске руководиоце. Из Девете бригаде учествовало је десетак омладинаца.

После готово три године даноноћних борби са пушком у руци, ово је за комунисте из Тимока и Крајине била прва прилика да се озбиљније прихвате и теоретског рада. Пред рат стечена општа знања из марксизма — лењинизма, допуњавана у предасима између борби, по забаченим појатама, уз шкиљаве петролејке, сада су пажљивије сређивана. На други политички курс, заказан нешто касније, дошла је нова група бораца и из Девете бригаде. Но због убрзаних припрема за повратак борци нису успели да до краја саслушају цео циклус предавања.

После завршеног првог курса један део курсиста упућен је у Јабланицу и Топлицу и укључен у рад среских комитета на том терену. Ту су услови за рад били повољни, а искуство комуниста са терена Топлице и Јабланице где се преместио и Покрајински комитет Партије из Београда, било је веома богато. Курсисти су присуствовали састанцима среских комитета КПЈ, одбора власти, састанцима активиста, скојевских организација и АФЖ-а.

Пре повратка они су у селу Вујанову имали дужи састанак са члановима Покрајинског комитета Партије, који су им говорили о даљем раду у зајечарском округу, указујући на много повољније услове у том крају, како због опште ситуације у свету и земљи, тако и због солидно опремљене и искусне војне јединице, Девете бригаде, која ће бити носилац даље оружане борбе на истоку Србије. Речено им је да је Девета бригада због свог борбеног духа и рада на терену оставила најбољи утисак у народу Топлице и Јабланице, и да се у Покрајинском комитету надају да ће они брзо успети са организовањем народне власти у Тимочкој крајини, и даље ојачати бригаду новим борцима.

У приближно исто време када је почео политички курс, око 12. марта 1944, група војних руководилаца из Девете бригаде отишла је на петнаестодневни крус у село Ивање. Већ сутрадан почела је за њих војна настава: први час био је из топографије, следећег часа присуствовали су настави гађања. На курсу је било 38 руководилаца, из Друге, Четврте, Пете јужноморавске и Девете бригаде. Тактика, топографија, настава гађања и стројева обука били су редовни предмети. Двадесет осмог марта завршени су испити на војном курсу. Од деветорице колико их је било на војном курсу из Девете бригаде, седморица су положили са одличним, а двојица са врло добрим успехом. Нова група од десет командира чета и водника из Девете бригаде кренула је убрзо, почетком месеца априла, на други војни курс, такође у селу ИБању.

После завршених курсева у бригади је 26. априла у селу Црквике одржано партијско саветовање. На њему је у име ПК КПЈ за Србију учествовао Петар Стамболић, који је тада био и командант Главног штаба НОВ и ПОЈ Србије, и члан ПК КПЈ Недељко Караичић. Учествовало је око 70 чланова Партије из бригаде, затим сви присутни теренски партијски радници и чла-

нови комитета⁹). Реферат „О задацима организације КП у бригади у садашњој ситуацији“ поднео је Душан Глигоријевић, политички комесар бригаде. Дискутовао је већи број чланова Партије. Стамболић је похвалио борбеност бораца и ударну снагу бригаде, а критиковао секташки став партијске организације у погледу пријема нових чланова. С обзиром на борбеност бораца, на њихову спремност да иду на сваки терен куда се јединица упутити, број чланова Партије био је заиста још мали. Од око 370 бораца бригаде већина је била достојна да носи име члана Комунистичке партије Југославије. Утврђен је и нови састав ОК КПЈ: Живан Васиљевић (секретар), Мирко Бабић, Милојко Ђорђевић, Михајло Туртић и Драгољуб Стевановић, партијски руководиоца бригаде. Том приликом образован је, у присуству Драгог Стаменковића, секретара ПК СКОЈ-а за Србију, нови Окружни комитет СКОЈ-а: секретар, Михајло Туртић, Милорад Бисић, Бора Јевтић, Миомир Цолић, Јован Бељан, Драгољуб Алексић и Јован Нинић.

Борбе које су борци из Тимока и Крајине водили током три месеца у Топлици, Јабланици и Црној Трави, чвршће су их повезале са осталим јединицама НОВЈ у Србији, војнички их прекалиле и још више подигле углед у народу. У селима преко Мораве често су помињани „Озренци“, како је у Топлици популарно називана Девета српска бригада.

9. После партијског саветовања у Деветој бригади, ОК КПЈ је априла 1944. упознао све чланове КП у бригади: . . . На овом саветовању уочени су сви недостаци у ранијем раду и постављени задаци за будући рад . . . Партијско саветовање поставило је пред целу организацију бригаде као и пред све појединце најхитније отклањање и искорењивање свих ових штетних слабости . . . Врло озбиљан и свестрани рад који очекује партијску организацију наше бригаде преласком на наш терен, захтева најхитније и потпуно извршење горе постављених задатака . . .”.